ГЛАСНИК ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА, Књ. 17 (2024), стр. 213-230
REVIEW OF REGIONAL MUSEUM, Vol. 17 (2024), pp. 213-230

Проф. др Божидар ОТАШЕВИЋ,
проф. др Ивана КРСТИЋ МИСТРИЦЕЛОВИЋ
Криминалистичко-полицијски универзитет
Београд

ПЛАВСКИ ЛОГОР – НЕИСПРИЧАНО СТРАТИШТЕ НЕЈАЧИ

АПСТРАКТ: Логор у Плаву је један од првих логора формираних у окупираној Црној Гори током Другог светског рата. Формиран је почетком јула 1941. године и био је активан до краја октобра исте године, када је део логораша интерниран у логор у Кавији у Албанији, а део у логор у Пећи. О броју заточеника плавског логора нема званичних података и тај број никада није утврђен из разлога што логораши нису регистровани. Сматра се да је кроз логор за неколико месеци прошло око 500 логораша. У плавском логору су 17. јула 1941. године припадници муслиманске милиције стрељали 32 лица српске националности. Сви стрељани су били цивили, а међу њима је било и троје деце. Плавски логор је доминантно био женски и дечији. Жене су силоване и премлаћиване, а од глади је у логору умрло и 33 деце.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Муслиманска милиција, православно становништво, логор у Плаву, убијање, интернирање.

УВОД

Немачки и италијански министри спољних послова су у Бечу 22. априла постигли договор којим је Црна Гора препуштена Италији.[1] Хитлер је 24. априла одредио коначну границу између немачке и италијанске окупационе зоне у Југославији,[2] а дефинитивну линију имале су одредити мешовите комисије на терену.[3] Корекцијама немачко-италијанске демаркационе линије 9. маја 1941. године Немцима су остављени Косовско-митровачки, Вучитрнски и Лапски срез (припојени Србији), а Италијанима остали делови Косова и Метохије, укључујући Приштину, Призрен, Пећ, Ђаковицу и Урошевац. Италија је ове области заједно са источним деловима Црне Горе (Плав, Гусиње, Груда, Хоти, Улциња, Тузи и Рожаје) и западне Македоније (Тетово, Дебар, Кичево и Струга) 12. августа 1941. године прикључила Албанији, која је још од априла 1939. године била њен

[1] Р. Пајовић, *Окупација Црне Горе 1941. године и планови око стварања „независне" црногорске државе*, *Историјски записи*, 2/1961, 303–304.

[2] Линија је ишла правцем: Врх (на бившој југословенско-италијанској граници) – Литија – Церкље – Самобор – Петриња – Глина – Босански Нови – Сански Мост – Мрњић Град – Доњи Вакуф – Сарајево – Устипрача – Прибој – Нови Пазар – Орлова Чука (изнад Врања) – Шар-планина – Тетово – Охридско језеро – Преспанско језеро. *Зборник докумената народноослободилачког рата*, књ. I, 9. F. Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970, 527–529. Разграничење Италије и НДХ препуштено је њиховим директним преговорима, који су окончани споразумом о успостављању граница између НДХ и Гувернатората Црне Горе 27. октобра. Утврђена граница, уз мање измене, била је она која је 1914. године делила Црну Гору од Аустроугарске и Србије. М. Живковић, *Санџак 1941–1943*, докторска дисертација у рукопису, Београд 2017, 48–51.

[3] Разграничење Италије и НДХ препуштено је њиховим директним преговорима, који су окончани споразумом о успостављању граница између НДХ и Гувернатората Црне Горе 27. октобра. Утврђена граница, уз мање измене, била је она која је 1914. године делила Црну Гору од Аустроугарске и Србије. М. Живковић, *Санџак 1941–1943*, докторска дисертација у рукопису, Београд 2017, 48–51.

протекторат.[4] Југословенске области припојене Албанији биле су под управом Високог комесаријата за Косово, Дебар и Стругу до почетка децембра 1941. године, када је његове функције преузело Министарство за ослобођене крајеве Албаније, које је припојене територије управно организовало у префектуре и потпрефектуре на челу са префектима директно потчињеним министру унутрашњих послова Албаније и нон-префектима подређеним префектима.[5]

Плавско-гусињска, рожајска, тутинска, источка и дреничка потпрефектура чиниле су Пећку префектуру, површине 2.310 квадратних километара са око 130.000 становника који су живели у 26 општина – комуна.[6] Плавско-гусињску потпрефектуру чиниле су комуне Плав, Гусиње и Горња Ржаница. Већина муслиманског и албанског живља ових простора је прикључење Албанији доживела као остварење великоалбанске идеје, уобличене аустроугарском политиком још на призренском зборовању из 1878. године, те је све време рата пружала неограничену подршку окупатору као гаранту створеног стања. У крајевима припојеним Албанији обновљени су феудални односи: велики земљишни поседи, којих су били лишени југословенском аграрном реформом, враћени су муслиманским агама и беговима, који српске и црногорске сељаке приморавају на давање ¼ летине (тзв. хак). Уз качачке банде и арбанашке пљачкашке дружине, које су нагрнуле на те просторе одмах по немачком нападу на Југославију, насиље над православним живљем врше и вулнетари (сеоске страже), јединице муслиманске милиције створене као помоћни органи војног италијанског окупационог апарата од локалних

[4] B. J. Fischer, *Albania at War, 1939–1945*, Indiana 1999, 36–39.

[5] М. Живковић, *Нав. дело*, 84.

[6] Ђ. Борозан, *Велика Албанија, поријекло – идеја – пракса,* Београд 1995, 301.

Албанаца и јуришни одреди (црнокошуљаши) које је по узору на Италију створила Фашистичка партија Албаније.[7]

У Плав се одмах након капитулације Краљевине Југославије из Албаније вратио велики број емиграната,[8] међу којима и Ризо, Хилмо, Шабо и Љуљо Феровићи и Бејто Медуњанин (Бејто Плава), који ће на овим просторима бити главни сарадници италијанског и немачког окупатора. Плавски Муслимани и Албанци опљачкали су оружје, униформе и намирнице из војних магацина, којима је снабдевена муслиманска милиција организована по италијанским упутствима у мају 1941. године.[9] Припадници ове квислиншке оружане формације, која је на почетку рата у плавско-гусињском крају бројала 600 људи,[10] над православним српским живљем континуирано врше злочине, чији је интезитет зависио од глобалне ситуације и циљева окупационих сила. На самом почетку рата запаљене су готово све српске куће, опљачкана сва покретна имовина и уништен комплетан сточни фонд. Српска имања су одузимана и додељивана албанским фашистима, српске школе замењене албанским, а српски језик и ћирилично писмо забрањени. Поред убистава, припадници муслиманске милиције су вршили пребијања, хапшења и одвођења цивила у логоре. Један од првих логора у окупираној Црној Гори формиран је управо у Плаву.

---

[7] Ђ. Борозан, *Албанци у Југославији у Другом свјетском рату*, Историјски записи 3-4/2000,151–152.

[8] То су били они који су пребегли у Албанију 1912. године када су ови крајеви припали Црној Гори и они који су крајем 1918. и почетком 1919. године учествовали у муслиманско-албанској побуни против Краљевине СХС. Б. Оташевић, Б. Оташевић, Б. Форца, *Положај српског становништва у Плаву и Гусињу под италијанском управом почетком другог светског рата*, Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије, Београд 2021, 211.

[9] М. Мемић, *Плав и Гусиње у прошлости*, Београд 1989, 261.

[10] Z. Feri, *Od Jakupa Feri do Zeća Feri*, Priština 2008, 43.

Оснивње логора у Плаву

Почетком јула 1941. године плавски муслимани квислинзи предвођени Шемсом, Ризом и Шабом Феровићем, бележи универзитетски професор Марко Кнежевић, основали су логор у вишеспратној кући Вукоте Џудовића у центру Плава.[11] Пошто ова кућа није могла да прими све довођене из Горње Ржанице, Војног Села, Ђуричке Ријеке, Плава, Метеха и Брезојевица, за смјештај су коришћене и друге српске куће у Плаву.[12] Једна од тих кућа је била и кућа Микића, такође у центру града.

Само из Горње Ржаница у логор је спроведено око 140 особа, које су у њему остале скоро два месеца. Вујадин Оташевић, познати универзитетски професор, који се као дете нашао у колони спроведених из овог села и преживео пакао плавског логора, између осталог, бележи: „Била је то колона деце и мајки са колевкама и бебама у наручју, уморних, забринутих, на путу безнађа.“[13] Заточеницима су успут придодаване породице из Велике и Новшића, па се већ огромна колона жена и деце додатно повећавала ваљајући се у правцу Плава. Италијани су били са обе стране колоне „на растојању од 15 до 20 метара, а иза њих велика маса албанских зликоваца, сакупљених са коца и конопца“.[14] Милан Нововић записао је да је у колони спровођеној из Горње Ржанице за Плав био и осамдесетогодишњи старац Филип Нововић, којег су двојица вулнетара приликом преласка Величке реке издвојила из колоне и задржала, а затим усмртила

[11] М. Кнежевић, *Муринско Полимље,* Београд –Подгорица 2019, 79.
[12] Ibid.
[13] В. Оташевић, *Пакао заливен дјечијим сузама*, Подорица 2017, 28.
[14] Ibid.

рафалом. Његово беживотно тело остало је ту да лежи, а његова супруга Магдалена, снахе и бројна деца и унучад у колони су под батинама морали продужити тешко путовање у злогласни плавски логор.[15]

О броју заточеника плавског логора нема званичних података. Тачан број никада није утврђен зато што нису сви заточеници регистровани, као и зато што су у логору страдале и некрштене бебе које нису ни стигле да добију име. Процене броја оних који су прошли кроз овај логор за време његовог постојања крећу се од 140 до 700.[16] Кнежевић, који је до сада најозбиљније истраживао плавски логор, сматра да је кроз њега прошло око 500 заточеника.[17] Услови живота у логору били су катастрофални. У логору су највеће собе биле величине 4 х 4 метра. У свакој соби је било смештено по седам до осам вишечланих породица, збијених једна уз другу на дрвеном поду. Вујадин Оташевић забележио је да се ноћу, „када се лежи на поду, није могло устати ради одласка у тоалет, а да се не нагази на некога“.[18]

Стрељање логораша

Плавски логор остао је запамћен по бруталном, нехуманом понашању припадника муслиманске милиције, балиста и вулнетара према логорашима. Поред појединачних убистава, у народу овог краја

[15] М. Нововић, *Нововићи из Горње Ржанице кроз времена*, Аранђеловац 2011, 54.

[16] Податак о 140 логораша наводи се у монографији групе аутора *Ватре са Комова. Народ андријевичког среза у НОР-у 1941–1945*, Андријевица – Београд 1978, 18. Неколицина преживелих логораша у изјавама ауторима помиње број од близу 700 заточеника.

[17] М. Кнежевић, *Велика и Новшиће – завичајна монорафија*, Беорад 2014, 133.

[18] В. Оташевић, *Нав. дело*, 30.

је остао посебно запамћен злочин од 17. јула 1941. године, када је стрељано 32 Срба цивила заточених у плавском логору.[19] Стрељани су: Антовић Ђорђије, Божовић Филип, Божовић Крунослав, Божовић Голуб, Вујошевић Милован, Вучелић Александар, Гојковић Милун, Дашић Милић, Драговић Богдан, Јањевић Лазо, Лабан Мутимир, Магделинић Божо, Миловић Вуле, Митровић Васо, Новићевић Милорад, Новићевић Сава, Новићевић Душан, Новићевић Мирко, Новићевић Радосав, Поповић Драго, Поповић Милован, Поповић Душан, Поповић Љубо, Прашчевић Мирко, Раденовић Обрен, Раденовић Милосав, Раичевић Миро, Раичевић Никола, Раичевић Милорад, Савић Миладин, Симоновић Вукман, Синановић Миљан.[20] Сви стрељани су били цивили, а међу њима је било и троје деце.

Одлуку о њиховом стрељању донео је председник преког суда у Плаву Шемсо Феровић заједно са својом браћом – Ризом, Амдијом, Шабом и Рустемом, што им је уз остале ратне злочине и стављено на терет одлукама Државне комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача.[21] За стрељање цивила заточених у плавском логору као одговорни су, одлукама Државне комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, утврђени и поручник Александрини Карло и виши бригадир Луиђи Гваставини.[22] Комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача је на основу пријава оштећених

[19] Б. Оташевић, Б. Оташевић, *Италијанска окупациона власт и великоалбанске тежње плавско- гусињских муслимана у другом светском рату,* Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији Бивше Југославије, Београд 2023, 356.

[20] Имена страдалих су исписана на споменику подигнутом на плавском гробљу после Другог светског рата.

[21] Архив Југославије (АЈ), Фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача (110), Ф. бр. 9170, Ф. бр. 1150, Ф. бр. 9175, Ф. бр. 9174 и Ф. бр. 9238.

[22] АЈ, 110, Ф. бр. 9173 и Ф. бр. 9172.

и изјава сведока идентификовала 23 убијена, а у одлукама о утврђивању за ратне злочинце Александринија и Гваставинија се наводи „да је убијено још седам других грађана чија имена још нису утврђена".[23] Да је поменутог дана стрељано још седам лица потврђује у својој изјави и Марио де Купис, бивши маршал италијанских карабињера, који се на дан када је стрељање извршено налазио у Гусињу и несумњиво био добро обавештен о почињеном злочину у Плаву.[24]

Потомак Шемса Феровића, Зећо Фери, појашњава како је донета одлука о стрељању: „Главни штаб одбране у пуном саставу[25] са реонским оперативним штабовима размотрио је 16. јула 1941. године питање затвореника – Црногораца у Плаву. Седница је била затворена и расправа је била жучна. Сутрадан 17. јула 1941, одржана је још једна седница, после које су затвореници стрељани у име освете за 1912. годину."[26] Зна се и да су Шемсо и Ризо Феровић наредили да се најпре стреља Милић Дашић, Шемсов побратим,[27] чиме су Србима хтели ставити до знања да за њих нема милости, па били они и побратими.

И бивши народни посланик у Краљевини Југославији Новица Поповић описао је овај злочин у својим мемоарима. У „дивљем налету" муслиманске патроле похватале су око 50 Срба из Плава и околине, бележи Поповић и затим каже: „Православно гробље се

[23] Ibid.

[24] Ibid.

[25] Главни штаб одбране сачињавали су: Шемсо Феровић, Ризо Феровић, Саљо Никочевић, Халил бег Хасанбеговић, Али Барјактари из Јуника, Хусни Руди из Ђаковице и извесни Х. Н., мајор из Албаније. Z. Feri, *Nav. delo*, 45.

[26] Ibid.

[27] Побратимство између Феровића и Дашића датира из 1937. године, када је Милић Дашић подржао кандидатуру Шемса Феровића за председника општине Плав. Пошто је изабран на ту функцију, Шемсо је Дашића поставио за потпредседника плавске општине. Марко Кнежевић, *Муринско Полимље*, 129.

налази на источној страни Плава, с леве стране пута. Удаљено је од вароши непуних 100 метара. На то место су довели похватане Србе. Наредили су им да својим дрхтавим рукама копају раку за вечни покој. Када су раку ископали одјекнули су и митраљези. Потекла је крв и загрљена браћа су ушла у нову вечну ноћ. Они су трајни споменик гнусних зверстава.“[28]

О свирепости овог злочина сведочи и Одлука Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача за Саит Хоџу Шахмановића. У делу Одлуке у којем се описују појединости почињених ратних злочина стоји: „Наиме, 17. јула 1941. године, муслиманска фашистичка милиција из Плава, под командом Риза Феровића, уватила је у селу Велици, срез андријевички, Драга Поповића и Мирка Прашчевића, земљораднике из села Брезојевице, који су се у Велици склонили од муслиманског терора, и исте спровела у логор у Плаву. У затвору су их муслимански фашисти тукли и малтретирали, а онда су их предали злочинцима Авку Луковићу и Саит Хоџи Шахмановићу, који су их на најсвирепији начин убили. Ови злочинци су жртвама секли један по један део тела, а онда су их убили и оставили непокопане, да им пси разносе делове тела.“[29]

[28] Н. Поповић, *Плаво-гусињски крај после капитулације*, Гласник српског културно-просветног друштва, Чикаго, 4/1959. Он, пак, наводи да у „овој вечној кући“ почивају 33 убијена, на шта указује Branko Jokić у књизи *Sin gordoga Čakora (vremena Novice Popovića)*, Podgorica 2013, 85. У књизи *Ватре са Комова* се наводи да су 17. јула у Плаву стрељани и Нововић Милић и Цакић Никола.

[29] АЈ, 110, Ф. бр. 9231.

Услови живота и умирање деце у логору

Заточеници су у плавском логору били премлаћивани и злостављани на разне начине, а жене и силоване, али су највише страдали због недостатка хране и нехигијенских услова. Логораши у првих седам дана нису добијали никакву храну, а касније су им даване само мрвице од хране једном дневно.[30] Преживели логораш Петар Савов Нововић из Горње Ржанице у записима, које је 1985. године оставио својој породици тада настањеној у Титограду, данашњој Подгорици, о паклу логора у Плаву, између осталог, каже: „Јула мјесеца 1941. године Италијани су нас предали црнокошуљашима из Плава и Албаније који су нам куће и сву непокретну и покретну имовину попалили. Старце, жене и децу су одвели у ропство у Плаву. У логору су силовали младе жене, батинали, држали без хране и воде све логораше. Тек када су нас преузели Италијани, услови живота у логору су били мало подношљивији. Неки од нас су успели побећи октобра месеца 1941. године и вратити се на своја имања, без хране и крова над главом. Куће су нам биле запаљене, па смо кров над главом за престојећу зиму морали правити од папрати и лишћа.“ [31]

Најбројније жртве логора у Плаву била су деца, тврди Кнежевић, који бележи: „Деца су умирала тражећи воду и храну.“[32] То потврђује професор Вујадин Оташевић, који свој боравак у плавском логору овако описује: „Око реке и баште сакупљали смо празне

[30] Од последица глади у плавском логору преминула је и Вукана (Радисав) Радуловић стара 70 година. Б. Јокић, *Покољ у Велици 28. јула 1944. године*, Подгорица 2014, 129.
[31] Копија оригиналног записа уступљена је ауторима, на чему смо изузетно захвални породици Нововић.
[32] М. Кнежевић, *Муринско Полимље*, 81.

конзерве у којима смо купили пуноглавце или кували зелене шљиве, које су биле величине зрна бадема. То је била нека зеленкаста полугуста и прозрачна маса коју смо звали „скроб од шљива“. Ништа киселије у животу, ни пре ни после тога, нисам прогутао. Само стављање у уста изазивало је јак бол испод ушију. У логору је била велика глад, јер најчешће осим парчета хљеба, нисмо добијали ништа друго.“[33] У логору су се многе жене порађале, а новорођенчад су умирала од глади.[34] Податке о страдалој деци у плавском логору су међусобно независно прикупљали и објавили Марко Кнежевић, Милан Нововић и Вујадин Оташевић, те се они, иако се у пописима све тројице налазе имена 33 деце, донекле разликују. На списку Марка Кнежевића не налази се Нововић Арсенија Деса, која је као дете страдала у плавском логору,[35] али се она налази на списку који је сачинио Милан Нововић.[36] Мушко дете Бранка Лалевића из Горње Ржанице непознатог имена није ни на једном списку, али је несумњиво утврђено да је и оно умрло у плавском логору.[37] У плавском логору преминуло је још једно женско дете Сена Нововића из Велике, чије име такође до сада нисмо успели утврдити, а које је сахрањено у породичној гробници Јована Оташевића у селу Горња Ржаница.[38]

Досадашњим истраживањима аутори су утврдили да је у логору у Плаву смрт снашла укупно 36 деце, од којих је највећи број умро од

[33] В. Оташевић, *Нав. дело*, 42.

[34] Група аутора, *Ватре са Комова. Народ андријевичког среза у НОР-у 1941-1945*, Андријевица – Београд 1978, 376.

[35] М. Кнежевић, *Муринско Полимље,* 30.

[36] М. Нововић, *Нововићи из Горње Ржанице*, 53.

[37] Б. Оташевић, Б. Оташевић, *Италијанска окупациона власт*, 360.

[38] Податке је ауторима доставио Веско Оташевић, унук Јована Оташевића, на чему му се захваљујемо.

глади, а неколицина је убијена. Списак деце страдале у плавском логору заједно са њиховим личним подацима, до којих смо успели доћи, табеларно приказан наводимо у овом раду, свесни да се не може сматрати коначним када се има на уму да су од последица занемаривања у логору деца умирала и након изласка из њега.[39]

1.	Лалевић (Радивоје) Милица	Горња Ржаница
2.	Нововић (Алекса) Радосава	Горња Ржаница
3.	Нововић (Арсеније) Милунка	Горња Ржаница
4.	Нововић (Арсеније) Деса	Горња Ржаница
5.	Нововић (Јован) Милован	Горња Ржаница
6.	Нововић (Јован) Радунка	Горња Ржаница
7.	Нововић (Милорад) Драгица	Горња Ржаница
8.	Нововић (Велимир) Драгослав	Горња Ржаница
9.	Оташевић (Максим) Батрић	Горња Ржаница
10.	Оташевић (Максим) Драгица	Горња Ржаница
11.	Оташевић (Радомир) Божидар	Горња Ржаница
12.	Оташевић (Радомир) Милица	Горња Ржаница
13.	Оташевић (Миленко) Рада	Горња Ржаница
14.	Оташевић (Радуле) Радоица	Горња Ржаница
15.	Оташевић (Радуле) Станица	Горња Ржаница
16.	Попадић (Урош) Драгица	Горња Ржаница
17.	Попадић (Војислав) Митар	Горња Ржаница
18.	Лалевић (Бранко) ? (мушко дете чије име није утврђени)	Горња Ржаница
19.	Кнежевић (Вучеља) Мирослав	Новшиће

[39] Б. Оташевић, Б. Оташевић, *Италијанска окупациона власт*, 345– 364.

20.	Кнежевић (Вучеља) Коса	Новшиће
21.	Јокић (Сено) Милијана	Велика
22.	Јокић (Сено) ?	
	(женско дете чије име није утврђено)	Велика
23.	Петровић (Радуле) Радомир	Велика
24.	Ђуричанин (Михаило) Богић	Ђуричка Ријека
25.	Ђуричанин (Радомир) Ратомир	Ђуричка Ријека
26.	Ђуричанин (Радомир) Станица	Ђуричка Ријека
27.	Ђуричанин (Марко) Жарко	Ђуричка Ријека
28.	Симоновић (Вукман) Миомир	Ђуричка Ријека
29.	Турковић (Крсто) Нада	Војно Село
30.	Љутић (Радивоје) Марко	Војно Село
31.	Љутић (Радоња) Станија	Војно Село
32.	Симоновић (Вукман) Миомир	Војно село
33.	Дашић (Перо) Светимир	Брезојевице
34.	Магделинић Т. Божо – убијен	Плав
35.	Божовић Голуб – убијен	Плав
36	Божовић Крунослав – убијен	Плав

Број страдалих заточеника плавског логора до данас није утврђен, као ни укупан број оних који су у њему били затворени. То не чуди када се зна да је све до недавно логор о Плаву представљао својеврсну табу-тему – први пут је био предмет истраживања тек 2014. године. Број преживелих логораша се неумитним деловањем биолошких фактора и протеком времена смањује, те се основаном чини претпоставка да се истраживања, која би резултирала прецизнијим подацима о заточеницима који су боравили (и страдали) у логору у

Плаву, морају усмерити на архивску грађу похрањену како у домаћим, тако и у страним, пре свега албанским и италијанским архивским институцијама.

Када је реч о броју жртава плавског логора, требало би имати у виду најмање још две чињенице. Прво, припадници муслиманске милиције, било самоиницијативно било по наређењу, готово су свакодневно вршили појединачна убиства српских цивила из Плава, Гусиња и околине, од којих су поједине претходно спроводили на мучење у логор. Подаци из до сада истражене архивске грађе указују да је од разних албанско- муслиманских фашистичких банди и италијанских окупационих власти, у периоду од почетка јула до почетка октобра 1941. године, у Андријевичком срезу страдало 120 цивила, а са убиствима ће се наставити и након што је плавски логор расформиран – она ће се континуирано вршити практично све до ослобођења ових крајева 1944. године. Друго, распуштање логора у Плаву, до чега је највероватније дошло у октобру 1941. године, није значило ослобађање свих заточеника. Део жена и деце Италијани су пустили да побегну из логора, део логораша послат је у логор у Пећи, а остали (по процени Вујадина Оташевића њих око 200) пребачени су у логор у граду Кавији у Албанији. Одлуку о интернирању затвореника из плавског логора у Кавају донели су Ризо и Шемсо Феровић заједно са командантом места у Плаву, италијанским поручником Карлом Александринијем и вишим бригадиром италијанских карабињера у Плаву, Луиђијем Гваставинијем. Плавски заточеници су у логору у Кавији боравили око три године, па је оправдано запажање професора Оташевића да Срби из Плава нису у логору боравили „пар месеци“ већ „пар година“.[40]

[40] В. Оташевић, *Нав. дело*, 31.

Додајмо на крају да је Стојанка Огњановић посведочила да су услови живота и третман интернираних у логору у Кавији били веома слични онима у Плаву.[41] Њене личне утиске потврђује и Одлука Државне комисије којом је командант логора у Кавији, капетан Вито Грани, утврђен за ратног злочинца. Грани је, у складу са политиком истребљивања интернираца у логору којим је командовао, завео режим глади. Својим потчињенима наређивао је да интерниране везују за дирекe, присиљавају на рад и организовао њихово систематско мучење да би им живот учинио несношљивим. Грани је лично и преко својих потчињених поткрадао ствари и храну, који су интернирцима слати од њихових сродника или Црвеног крста, пљачкао накит и закидао на храни, која им је припадала на име следовања.[42]

[41] Стојанка Огњановић рођена је 1928. године. Као заточеница плавског логора у октобру 1941. године интернирана је у логор у Кавији, одакле је након три године успела да побегне. Из логора су је прокријумчарила двојица Шабовића из Плава, који су били предратне комшије породице Огњановић. Уз њихову помоћ стигла је у Горњу Ржаницу и у овом подчакорском селу је као избеглица са породицом боравила све до ослобођења. Ibid.

[42] AJ, 110, Ф бр. 13173.

ЗАКЉУЧАК

Какав егзодус је доживело српско становништво плавско-гусињског краја у Другом светском рату, говори довољно податак да су припадници муслиманске милиције и других муслиманских и албанских формација одмах након гушења тринаестојулског устанка запалили готово све српске куће, опљачкали сву покретну имовину и уништили комплетан сточни фонд. Муслимани плавско-гусињског краја су мењали презимена (брисањем суфикса -ић и -овић), на свим важнијим зградама и приватним кућама су истицали албанске заставе са додатним фашистичким амблемом, укидајући истовремено границу према Албанији и забрањујући српски језик и ћирилично писмо. Припадници поменутих војних формација у Плаву су запалили један од најстаријих културно-историјских споменика, Манастир Свете Тројице у селу Брезојевице, подигнут у 13. веку у доба Немањића. У овом пожару зидни малтер и манастирске фреске су у потпуности уништене, срушен је манастирски звоник на брду Градац и поломљено је манастирско звоно. Такође, до темеља је срушена Црква Светог Василија Острошког у селу Мартиновићи код Гусиња. Поред масовних убијања и протеривања ради физичког истребљења, дакле, вршен је и „духовни геноцид“ над православним становништвом овога краја. Један од првих логора у окупираној Црној Гори формиран је управо у Плаву. У овом логору су стрељана 32 цивила српске националности, међу којима је било и троје деце. Логор је доминантно био женски и дечији. Услови живота су били катастрофални. У собама је било смештено по седам до осам вишечланих породица, збијених једна уз другу на дрвеном поду у изразито нехигијенским условима. Логораши у првих седам дана нису добијали никакву храну, а касније су им

даване само мрвице од хране једном дневно. У таквим условима живота од глади је умрло 33 деце, тако да је, према до сада прикупљеним подацима, за само неколико месеци постојања логора у њему страдало 65 лица. Након распуштања логора у Плаву, део логораша је интерниран у Пећ а део у Кавају у Албанији. Услови живота интернираних логораша у Албанији су били слични онима у логору у Плаву, што недвосмислено потврђује Одлука Државне комисије којом је командант логора у Кавајa, капетан Вито Грани, утврђен за ратног злочинца, али и сведочење преживеле Стојанке Огњановић, која је била заточена у оба логора. У циљу утврђивања коначног броја заточеника и страдалих у плавском логору, неопходно је наставити са даљим истраживањима архивске грађе, како у домаћим, тако и у страним, пре свега албанским и италијанским архивским институцијама.

Bozidar OTASEVIC, PhD
Ivana KRSTIC-MISTRIDZELOVIC, PhD

THE PLAV WAR CAMP – THE UNTOLD EXECUTION GROUND OF THE WEAK

SUMMARY

The Plav war camp was one of the first war camps established in occupied Montenegro during World War II. It was established in early July 1941 and was active until the end of October of the same year, when some of the camp inmates were released and some were interned in the war camp in Kavaja in Albania and the war camp in Peć. There is no official data on the number of prisoners in the Plav camp, and this number has never been determined because the camp inmates were not registered. It is believed that about 500 of them passed through the camp in a few months. On July 17, 1941, members of the Muslim militia shot 32 people of Serbian nationality in the Plav camp. The decision to execute them was made by the president of the High Court in Plav, Šemso Ferović. All of the executed were civilians, and among them were three children. The Plav camp was predominantly for women and children. Women were raped and beaten, and 33 children died of hunger in the camp. This means that, according to the data collected so far, 65 people died in it in just a few months of the camp's existence. In order to determine the final number of detainees and victims in the Plav camp, it is necessary to continue with further research of archival materials, both in domestic and foreign, primarily Albanian and Italian, archival institutions.